

Михайло Кубай,
Державний історико-архітектурний
заповідник у м. Жовкві.
Доповідь на міжнародному "круглому столі"
"Жолкевський – знакова постать, спільна для
української і польської історії", присвяченому
470 річниці від дня народження С.Жолкевського
м. Жовква, 13.10.2017

ГЕНЕАЛОГІЯ І ЗВ'ЯЗКИ РОДИНИ ЖОЛКЕВСЬКИХ

В останні роки в Україні зростає інтерес до історичної постаті видатного полководця і державного діяча часів Речі Посполитої Великого коронного гетьмана і канцлера Станіслава Жолкевського (1547-1620). Станіслав Жолкевський – незаперечний моральний авторитет і зразок беззавітного служіння батьківщині для усіх поколінь поляків протягом останніх чотирьох століть. Про нього багато писалося у всі часи в Польщі, мало в Україні. В радянській історіографії про нього переважно писали, як про гнобителя українського народу, вороже налаштованого до українців і росіян, підступно полонив і видав на страту народного героя Северина Наливайка. Необ'єктивною була і польська історіографія, де часто історики на піднесенні національних почуттів намагалися показати його глибоке польське коріння, підкреслювалися його високопатріотичні вчинки і протиставлення розбійницькій козацькій і татарській стихії, замовчували невідомі факти із його стосунків з православним світом. Усе це сприяло формуванню як з одної, так і з другої сторони необ'єктивного, упередженого образу цієї видатної особистості і працювало на роз'єднання між українцями і поляками.

Об'єктивне дослідження дає нам образ розумної, вольової і рішучої, високоморальної, чесною і справедливою, а також багатостраждальною людини, талановитого військового і державного діяча, який вірою і правдою до кінця своїх днів виконував свій обов'язок служіння суспільству і державі (державі, яка з волі Божої в той час була, в якій він народився і жив). Героїчний фінал його життя і служіння є особливо показовим.

Ми постараємося коротко висвітлити походження, родинні стосунки і важливі зв'язки Станіслава Жолкевського, щоб більш об'єктивно розуміти цю історичну постать і його життєвий шлях.

1. Предки і родичі

Достатньо багато відомостей є про батька Станіслава Жолкевського – також Станіслава Жолкевського (1520-1588), або *Жолковського*, як він сам себе записував. Станіслав Жолкевський-старший дослужився високої посади воєводи (губернатора) львівського, помер у віці 68 років, похований у львівському кафедральному соборі.

Пам'ять про нього його син Станіслав увіковічнив у 1606 році надгробним пам'ятником у соборі у виді бронзової барельєфної плити з епітафією, яка збереглася до нашого часу (про готову модель цього пам'ятника він згадує у своєму заповіті від 12 січня 1606). Плита-пам'ятник містить барельєфний портрет воєводи у повний зріст. На ній ми бачимо сильного вольового мужчину старших літ у лицарських латах з мечем, з великою бородою та довгим пишним волоссям.

Латинський текст епітафії в перекладі: «Станіслав із Жолкви, воєвода Руський, багатьма блискучими заслугами в мир і у війну він показав свою вірність і відданість Речі Посполитій і, багато вистоявши за неї і битв, і поразок, прославився. Зрештою, досить проживши, на 68-му році життя зупинив свою долю дня 25 липня року Христового 1588-го. Нехай мовиться за нього молитва».

Відомо, що Станіслав Жолкевський-старший тривалий час у середині XVI ст. спільно з трьома своїми братами Яном, хорунжим холмським, Марцеліном і Томашем в рівних частках володіли батьківською Жолквою і сусідніми селами Пеперчин, Вербиця та Рошки. Жолква (від 1702 – Жулкевка) – село у Красноставському повіті на Замоїщині. Батька їх звали

Миколаєм, був він шляхтичем гербу Любич (підкова з хрестом), з місцевих руських бояр, загинув, правдоподібно, у сутичці з волохами.

До-речі, своєю часткою Станіслав Жолковський забезпечував посаг своєї дружини. Пізніше, у 1559 за згодою дружини він продав братові Томашу свою долю у батьківських володіннях на Холмщині.

Є свідчення, що Томаш тривалий час не міг розрахуватися за це майно і борг перейшов на його сина Томаша, хорунжого холмського. Томаш-молодший у 1570 був винен своєму дядькові ще 775 злотих і для погашення цього боргу надав йому в оренду свою частку в селі Жолкві. В цьому ж записі у белзькій міській книзі за 1570 рік. Томаш Жолковський-молодший згадує також свого померлого дядька Яна та його сина Павла Жолковського, спадкоємця його частки у Жолкві.

Крім частки у батьківських володіннях, Станіслав Жолкевський-старший мав у державі (оренді) від корони село Туринку у Белзькому старостві, де проживав із своєю сім'єю у невеликому фільварковому дворі під стріхою.

Туринка знаходиться за 8 км на північ від села Винники, тепер міста Жовкви. Там, у Туринці у 1547 році народився його молодший син Станіслав – майбутній видатний державний діяч і полководець.

Дружиною Станіслава Жолкевського-старшого була Софія Ліпська з Гораю (пом. 1576). З нею мав трьох доньок – Олександру, видану за Миколая Висоцького, Анну (пом. бл. 1592), видану бл. 1573 за Єжи Менькіцького, і Ядвігу, видану у 1580 за Чернеївського, каштеляна любачівського, та двох або трьох синів – старшого Миколая (пом. 1596), молодшого Станіслава (1547-1620) та, можливо, хоч малоймовірно, Яна (про нього є лише одна непевна згадка в заповіті Станіслава Жолкевського-молодшого від 1618, але в майнових справах він ніде не фігурує).

У 1556 році доля піднесла Станіславу Жолкевському-старшому перший подарунок. Сусід і свояк Станіслава Жолкевського 86-літній полковник Андрій Висоцький, бездітний і на упадку сил, передав (подарував) йому містечко Винники з оборонним двором (невеликим замком) та п'ять своїх сіл – Глинсько, Нисмениця, Воля Глинська (невдовзі перейменоване на Волю Висоцьку), Сопошин і Мацошин на умовах сплати власних боргів в сумі 2450 злотих. Відтоді Жолкевський-старший став власником досить великих володінь. Ці власні володіння дали можливість Жолкевському-старшому через три роки продати свою частку у віддаленій батьківській Жолкві.

Напевно, що Жолкевські переселилися з орендованого туринецького фільварку у багатий Винниківський двір одразу у 1556 і опікувалися його перестарілим власником Андрієм Висоцьким до його смерті у 1560 у віці 90 років.

Вищий майновий статус і вага у суспільстві зобов'язували до більш помітної участі в суспільному і державному житті. Відомо, що у 1569 Станіслав Жолкевський-старший був делегатом від воєводства Белзького на сеймі в Любліні, брав участь у підписанні 28 червня 1569 року політичного договору про об'єднання Польського королівства і Великого князівства Литовського у союзну державу.

Делегатом на сейми він обирався протягом багатьох років, активно підтримував позиції Яна Замойського, зокрема щодо обрання королем Стефана Баторія у 1576 на генеральному з'їзді під Єнджеювом.

Ще у 1566 17-літній Станіслав Жолкевський-молодший після короткого навчання за кордоном розпочав свою службу у королівській канцелярії під керівництвом свого кузена, молодого, високоосвіченого і надзвичайно обдарованого королівського секретаря Яна Замойського.

У житті Жолкевських батька і сина важливе значення мали їх тісні зв'язки Яном Замойським (1542-1605), видатним державним діячем і реформатором Польського королівства та Речі Посполитої (королівський секретар (з 1565), сенатор, великий підканцлер коронний (1576-1578), Великий канцлер коронний (1578-1605), Великий гетьман коронний (1581-1605); засновник міста Замость (у 1580) та Замойської академії (у 1595), засновник і ординат Замойської ординації (1589-1605), засновник кількох новітніх міст у Польщі).

Від 1572 року, у зв'язку із смертю короля Зигмунда Августа, настанням роздорів між шляхтою, королівський секретар Ян Замоїський розпочав формувати власну політичну партію прихильників більш демократичних виборів короля і державного устрою. Батько і син Жолкевські стали основою формування його партії на Русі та у східних воєводствах.

У 1575, у зв'язку з безкоролів'ям, обранням двох альтернативних королів Польщі – імператора Максиміліана II Габсбурга і Анни Ягелло з польського роду П'ястів, якій визначено за чоловіка семигородського князя Стефана Баторія, загрозою анархії в державі та нападами татарських загонів на східні воєводства, Станіслав Жолкевський-молодший разом з Яном Замоїським покинули канцелярську службу при королівському дворі і перейшли на військову. Під командою Замоїського Станіслав Жолкевський-молодший брав участь у перших своїх сутичках з татарами. Своє правдиве бойове хрещення він прийняв у 1577 на чолі *козацької хоругви* Замоїського в битві під Гданськом під проводом короля Стефана Баторія проти прихильників Габсбурга і німецьких найманців.

На початку 1578 року Станіслав Жолкевський-молодший за вірну службу і відданість отримав посаду королівського секретаря. Разом з батьком і братом він брав участь у походах Стефана Баторія 1579-1581 на Інфляндію на півночі Литви проти Івана Грозного. Особливий героїзм виявив при облозі потужних укріплень Пскова у 1581.

Незадовго до цього, у 1576 році померла їх мати, дружина Станіслава Жолкевського-старшого Софія. Жолкевський-батько твердо намірився піти в монастир. У зв'язку з цим, як вдівець і як активний прихильник новообраного короля Стефана Баторія, отримав від нього в цьому ж році експектативу православного владики володимирського і брестського, а від Яна Замоїського, який по батькові став старостою белзьким, – посаду підстарости белзького.

Експектатива (право на посаду) передбачала, що висвячення і посаду претендент міг отримати лише по смерті чинного єпископа. В той час у Польщі існувала традиція, що на православних єпископів висвячували когось із православної руської шляхти, мотивуючи тим, що низове православне духовенство було неосвіченим.

Час ішов рік за роком, а старий єпископ Теодозій Лазовський не помирав. У 1580 Жолкевському-старшому доля знову приносить подарунок – він несподівано жениться вдруге на Анні Сокіл, молодшій від нього на 30 років, головній спадкоємниці володінь Андрія Висоцького, і отримує через неї у власність кільканадцять сіл – цілу фортуна.

Очевидно, спокушений таким багатством, маючи покровительство короля та його впливового фаворита Яна Замоїського, Жолкевський вирішив робити світську кар'єру та вийти із шляхти у великі пани. 24 квітня 1580 за немалу відступну плату від архімандрита Печерського Мелетія Хрептовича Жолкевський публічно зрікся на його користь наданого права на посаду православного владики володимирського і брестського і прийняв католицизм. В умовах, коли в державі домінуючою була Римо-католицька церква, це відкривало реальні можливості кар'єрного росту і примноження багатств.

Очевидно, що разом з главою сім'ї в католицизм перейшла і його сім'я, зокрема, неodrужений син Станіслав, якому тоді було уже 33 роки.

Уже через кілька місяців, в листопаді 1580 Станіслав Жолкевський-старший отримав посаду каштеляна галицького; менш, ніж через рік, у жовтні 1581 – посаду старости белзького (яку передав йому канцлер Ян Замоїський); і у 1586 король Стефан Баторій (перед самою своєю смертю) призначив його воєводою руським.

У тому ж 1580 Жолкевський купив ще кілька сіл, які йому раніше дали в заставу, а потім продали брати Ян і Станіслав Кам'янецькі, – Броди, Волицю, Піски, Смольне, Берки, Лагодів і Дітківці. На острові на болотах між Бродами і Лагодовим заклав замок і власне новітнє місто, надавши йому назву Любич на честь родинного гербу (тепер місто Броди).

З другою дружиною Анною довго не пожив, невдовзі женився втретє з Ельжбетою, двічі вдовою по Гербурту і Кренчковському, яка принесла йому багате містечко Кукизів. Дітей з ними не мав.

Під кінець життя володіння Жолкевського-старшого досягли тридцяти сіл і містечок.

22 серпня 1584 року король Стефан Баторій надав воєводі Станіславу Жолкевському-старшому привілей на Магдебурське право для нового міста Любич. Це було уже формальне

визнання так бажаного великопанського статусу – мати своє місто з назвою від свого герба або власного імені.

Тут варто відзначити активну участь Жолкевських у будівництві перших новітніх ренесансних міст у Польщі. Батько і син Жолкевські брали участь у закладенні Яном Замойським міста Замость – їх підписи стоять під актом закладення міста 1580 року, як співзасновників. Підпис Станіслава Жолкевського-сина стоїть також під актом закладення міста Шаргорода у 1585. Самі Жолкевські заклали два новітніх міста: батько – Любич (1581) і син – Жовкву (1594). Але це окрема велика тема для досліджень.

Станіслав Жолкевський-старший помер 25 липня 1588. Як воєводу, його урочисто поховано у Львівському кафедральному соборі.

Спадкоємці сини розділили батьківську спадщину: головна частина володінь – новозасноване місто Любич з великим ключем сіл відійшла до старшого сина Миколая; Винниківський ключ сіл успадкував син Станіслав; батьківську чотириповерхову муровану кам'яницю у Львові по вул. Жидівській вони спільно продали у 1590 році за 2 тисячі талерів її сусіду, багатому єврею Ізраелю Юзефовичу.

Туринка, як давня оренда батька, була передана королем через рік 7 серпня 1591 у власність по половині Миколаю та Станіславу разом з дружиною Регіною. У 1596, у зв'язку із смертю брата Миколая, а також у нагороду за умиротворення козацьких повстань, Станіслав Жолкевський отримав у власність другу половину Туринки і Медику, яку мав в оренді Миколай.

Цей старший син Миколай Жолкевський, підкоморний львівський, володів містом Любич до смерті у 1596. По собі залишив двох синів і доньку Анну.

Його старший син Адам, коронний обозний, у 1610 з дядьком гетьманом Станіславом Жолкевським брав участь у поході під Ключино, покінчив своє життя самогубством у 1615 в Олеську (з нерозділеної любові, – його пропозицію руки відкинула молода Марціанна Данилович). Похований у Варшаві, де Якоб Собеський поставив йому надгробок з епітафією.

Другий син Лука (1594-1636) воював разом з дядьком Станіславом під Цецорою у 1620, попав в турецьку неволю, через два роки був викуплений; у 1624-1625 у численній свиті молоді з королевичем Владиславом відбув подорож по Європі, потім попав на шведську війну у Прусію, потім у Смоленський похід. Після Смоленського походу у 1629 продав усі батьківські володіння на Русі і перебрався на Задніпрянщину у Брацлав колонізувати нові обширні території Речі Посполитої і будувати свою велику фортуну. На той час він уже був старостою калуським і хмельницьким, очевидно став також старостою брацлавським, а в самому кінці життя – воєводою брацлавським і гетьманом польним. Помер бездітним у 1636 на 42 році життя після тривалої хвороби сухот (туберкульозу). Підчас козацьких воєн у 1648 побудований ним костел єзуїтів в Переяславі був повністю зруйнований, поховані в ньому останки Луки Жолкевського викинуті. З його смертю закінчилася остання з католицьких віток роду Жолкевських.

Місто Любич (Броди) разом з ключем сіл у 1629 перейшли до гетьмана Станіслава Конєцпольського (1592-1646), колишнього зятя Станіслава Жолкевського-молодшого, чоловіка його молодшої доньки Катерини, яка померла невдовзі після шлюбу. Лука Жолкевський половину міста і сіл йому подарував, а другу половину продав за 500 тисяч злотих. Конєцпольський у 1630-1635 репланував і перебудував Броди на більш новочасну фортецю за новою голландською схемою фортифікацій.

Тепер скажемо дещо про вище згаданих братів Станіслава Жолкевського-старшого. Відомо, що усі три брати Ян, Марцелін, Томаш та інші родичі після його переходу у католицизм у 1580 році залишалися на православ'ї, потім стали греко-католиками. Вони не збагатилися, як він, і не признавалися до своїх католицьких родичів, які вибилися у великі пани, як і другі не признавалися до перших, бідніших.

В той час, як католицькі вітки родинного дерева Жолкевських вигасли у 1624 і 1636 роках, православні цвіли; їх нащадки живуть і по нині, часто не відаючи про своє русинське походження і пов'язання з видатними історичними особистостями. В історичних джерелах є деякі відомості про них.

Відомо, що один з них, капітан драгунів Ян Жолкевський поліг у битві з козаками під Кумейками 16 грудня 1637.

Якийсь Жолкевський служив у хоругві князя Вишневецького, воєводи руського, і під час козацької визвольної війни попав у татарський полон під Сасовом.

Є ще одна загадкова постать з тих часів – Кшиштоф Жолкевський, простий шляхтич, очевидно католик, якого поховано у 1640 році в головній крипті парафіяльного костелу (за написами на саркофазі і бронзовій плиті крипти). Відомо лише, що він не раз побував у битвах з турками, татарами і козаками (більш детальних відомостей про нього немає).

Ще один Жолкевський Андрій з дружиною Софією Сернянкою залишили сина Михайла, котрий був підстольним волинським за правління Яна Казимира та відзначався надзвичайною фізичною силою. Він з дружиною Анною Літинською мали двох доньок – Терезу Січинську і Софію Глоговську, а також трьох синів – Антонія, Йосипа і Яна. Антоній став єпископом, Йосип був бездітним, а Ян одружився з княжною Четвертинською, донькою Вацлава, хорунжого житомирського, і Людвіки Войнянки Оранської з Чернігова. Одна з сестер Жолкевських пішла заміж козачкою за Бороздну на Задніпрянщині. Її доньки повиходили заміж за предків знатних родів України – одна за Скоропадського, друга за Миклашевського. Рідний племінник Вацлава Юрій одружився з донькою гетьмана Самойловича. У зв'язку з цим владика Луцького Гедеона Четвертинського Самойлович просунув на митрополита Київського.

Через Четвертинських частина Жолкевських перейшли з унії на православ'я і міцно пов'язалися з тодішньою Малоросією. Хоч Вацлав Четвертинський прийняв католицьку віру, проте, один його син Габріель був католиком, а другий – православним, тобто рідний брат дружини Яна Жолкевського Сильвестер, який став владикою Могилевським і проводив завзяту політику проти Польщі.

Антоній, син підстольного волинського Михайла Жолкевського, народився близько 1667, з дитинства схилився до ордену Василіян, мав своїм наставником митрополита Кипріяна Жуховського (пом. 1693). В неповних 16 років вступив до монастиря, закінчив у Вільні греко-католицьку школу, вчився у папській школі для уніатських священиків в Брунсберзі, якийсь час був у Римі. По поверненню додому служив у митрополита, який з часом надав йому дві архимандрії (абатства) на Волині – Дубно і Дермань, де проживала його сім'я і родичі. У віці 30 років Антоній Жолкевський став владикою Пінським, через два роки – також Туровським. Помер в 1702 у віці 35 років внаслідок випадкового отруєння горілкою (молодий владика, крім норовливого, свавільного характеру, мав ще одну ваду – дуже любив випити).

2. Гетьман і нащадки

Тепер повернімося до самого гетьмана Станіслава Жолкевського і до його пов'язань з видатними особистостями, зокрема України. Але перед тим – в кількох реченнях дещо про життєвий шлях гетьмана.

Життя молодого і уже не молодого, нежонатого Станіслава Жолкевського, коронного хорунжого від 1581, надалі проходило на військовій службі і в походах під проводом гетьмана Яна Замойського, у якого він користувався повною довірою і покровительством. 24 листопада 1587 Жолкевський-молодший відзначився у битві в обороні Кракова під проводом гетьмана проти армії ерцгерцога австрійського Максиміліана. Поразка Максиміліана була розгромною – він тоді втратив вбитими близько 5 тисяч солдат. 24 січня 1588 Станіслав Жолкевський-молодший на чолі козацької сотні під проводом гетьмана брав участь у вирішальній битві проти прибічників Максиміліана під Бичиною в Сілезії, в бою здобув хоругву Габсбургів. В тій битві Жолкевський отримав важке поранення кулею з аркебуза у коліно правої ноги, яке дивом (як він сам писав) виликував, але кульгав на ногу до кінця життя, на схилку літ не міг часом на неї встати.

За проявлені військові здібності і відвагу у битві під Бичиною та за протекцією Яна Замойського хорунжий Станіслав Жолкевський 7 листопада 1588 року, уже після смерті батька, отримав від короля Сигізмунда III високу посаду Польного коронного гетьмана, з

якої і розпочалася його кар'єра видатного полководця і державного діяча. А також отримав староство грубешівське, за яке він повинен був заплатити викуп нащадкам попереднього старости Андрія Тенчинського.

Необхідно зазначити, що посаду Польного коронного гетьмана, на правах заступника Великого коронного гетьмана, йому довелося обіймати довгих 30 років (Сигізмунд III ставився до нього дуже неприязно). В обов'язки гетьмана входила організація оборони південно-східних рубежів королівства. Для цих цілей йому надавалося невелике коронне кварцяне військо (утримуване з кварцяного податку – четвертини (кварту) королівських або старостівських доходів), а це 2-3 тисячі солдат для «мирного» часу, з чим йому доводилося воювати з чисельними загонами татар і турків, які доходили аж до Львова і далше. Протистояння з турками і їх васалами татарами продовжувалося роками, ситуація щоразу ускладнювалася. Наростала загроза турецько-польської війни, якої сторони уникали від 1444 року. Місяцями гетьману з цією невеликою армією доводилося перебувати в центральній Україні, упереджуючи набіги татар та усмиряючи повсталі селянсько-козацькі загоони.

У 1589 42-річний Станіслав Жолкевський врешті оженився по любові з 25-річною Регіною Гербуртовою (1564-1624) з Фельштина, донькою відомого в ті часи правознавця Якоба Гербурта з Межинця у Перемиській землі, двоюрідною по тітці сестрою Яна Замойського. Шлюб з нею тривалий час забороняв йому батько, прагнучи для сина багатой нареченої. Шлюб відбувся у Львівському кафедральному костелі.

Ця шляхетна, розумна і кохана жінка стала вірним другом у житті Станіслава Жолкевського, помічником, управителем родинних володінь і виконавцем його задумів щодо будівництва міста, на реалізацію яких сам Жолкевський не мав часу у зв'язку з постійними військовими походами та державними обов'язками.

З нею мав сина Яна (1591-1623, помер нежонатим) та дві доньки, яких видав за добре знаних йому і здібних військових, що служили і робили кар'єру під його командою: старша Софія (1590-1634), видана за старосту буського Яна Даниловича, наймолодша Катерина (1594-1619) – за гетьмана Станіслава Конєцпольського, через півтора року після шлюбу померла при пологах разом з первістком сином.

У 1590 гетьман Жолкевський отримав посаду каштеляна львівського. З часом отримав за заслуги також староства: калуське, барське, кам'янецьке, яворівське і рогатинське. За традицією це були, практично, довічні оренди, які переходили у спадок або продавалися. Частина з них, або доходи від них він пізніше передав родичам і своякам.

Весною 1594 на прохання австрійського імператора Рудольфа II та наказом короля гетьмани Жолкевський і Замойський зі своїми загонами безуспішно пробували перехопити татарські війська на переході з Криму в Угорщину на з'єднання з турецькою армією у війні з Австрією. Татарські загоони по дорозі забігали глибоко на Поділля і Галичину. В цей час, коли Жолкевський із Замойським переслідували татар у Бесарабії, великий татарський загін здійснив набіг, розграбував і поруйнував гетьманські Винники, спалив у ньому костели Пресвятої Трійці і Пресвятої Діви Марії та повністю знищив село Нисмениця.

Ця драматична подія схилила гетьмана до рішучих дій щодо зміцнення оборони свого родового помістя у Винниках – створення при дворі власного достатньо сильного військового загоону та реалізації більш грандіозного, давно назрілого задуму – будівництва власного укріпленого міста і замку (закладене батьком родове місто Любич перейшло у спадщину старшому брату Миколаю).

Дуже ймовірно, що саме з метою створення військового загоону і допомоги у будівництві міста влітку або восени 1594 Регіною Жолкевською за дорученням та відсутності гетьмана було прийнято до двору сотником Михайла Хмельницького, недавнього шляхтича гербу Сирокомля, якого за кілька місяців до цього було засуджено до інфамії (позбавленню шляхетської гідності і честі) і баніції (вигнанню з родового помістя). Ймовірним важким злочинном, за яким він міг бути засудженим, міг бути гвалт на шляхетських жінках (хоча такими речами легко маніпулювати і несправедливо оскаржувати). Факт прийняття Михайла Хмельницького сотником у двір гетьмана багато-чого говорить як про Михайла Хмельницького, так і про самого Станіслава Жолкевського.

Річ у тім, що засудженого до інфамії шляхтича, крім того, що він втрачав усе своє майно, честь і добре ім'я, частково виводилося з-під дії права, йому заборонялося займати посади, які вимагали довіри, його можна було безкарно вбити. Кожен, хто допоміг засудженому, міг бути також засудженим до інфамії.

Треба сказати, що засудження до інфамії та банції в Речі Посполитій були далеко не рідкістю. Найвідомішими банітами були шляхтич, магнат Самійло Зборовський (пом. 1584, ротмістр коронний, гетьман Війська Запорозького – за приписане вбивство шляхтича у груповій сутичці), князь Дмитро Сангушко (1530-1554, засуджений до інфамії за неявку в суд) і шляхтич Самійло Лящ (1588-1649, староста кількох округ, засуджений до банції 236 разів і 47 до інфамії за розбої, грабежі і вбивства). Банії та інфамії був підданий також власник Жовкви молодий Станіслав Данилович у 1631 році, який на засіданні сейму у спалаху гніву підняв шаблю на вінницького старосту Адама Калиновського і відрубав йому пальці правої руки (свою вину він відкупив через кілька років кров'ю на Московській війні, сплатив Калиновському 10 тисяч злотих та в казну 200 тисяч злотих).

Тому прийняття Жолкевським у свій двір на високу відповідальну посаду поставленого поза законом баніта, «злочинця й волоцюги без честі і доброго імені» та ще й православного, виглядало дуже нерозумним вчинком і великим ризиком. Адже на сотника повністю покладався захист та гарантії збереження майна, здоров'я і життя усієї родини гетьмана за його частої відсутності. Пояснити такий вчинок гетьмана можна лише тим, що він добре знав Михайла Хмельницького, повністю довіряв йому і гетьману потрібними були його енергія та здібності. Тут необхідно знати і про ту обставину, що родини Жолкевських, Хмельницьких, а також Замойських і Собеських були близькими сусідами на Любельщині і добре знали один одного. Їх родинні села Скоківка (Замость), Жолква, Хмель та Воля Собеська існують до сьогодні, розташовуються по-сусідству, на віддалі кільканадцяти кілометрів одне від одного.

Треба сказати, що Михайло Хмельницький повністю оправдав довіру гетьмана і до останніх днів свого життя залишався для нього найближчою і найбільш відданою людиною.

27 грудня 1595 року у Винниківському дворі гетьмана (Жовква ще тільки закладалася) в сім'ї сотника Михайла Хмельницького народився син Зиновій Богдан Хмельницький (1595-1657), майбутній видатний український державний діяч і полководець, гетьман Війська Запорозького і всієї України, засновник Української держави у XVII столітті. В кінці 1605 року на наполегливі прохання доньки Жолкевського Софії, яка в цьому році була видана заміж за Яна Даниловича з Олеська, гетьман переселив сім'ю Хмельницьких до Олеська, де Михайло Хмельницький був вкрай потрібен на посаду управителя володіннями Даниловичів. Невдовзі, у 1606 Ян Данилович, який за протекцією тестя отримав велике Корсунське і Чигиринське староство, за відсутністю там довіреної людини, змушений був переселити Михайла Хмельницького до Чигирини і поставити там підстаростою, своїм намісником.

Незважаючи на дуже велику відстань між Жовквою і Чигирином, зв'язки гетьмана Жолкевського з Хмельницькими не перервалися. У 1609-1610 рр. 14-літній Богдан Хмельницький на запрошення гетьмана вчився у щойно збудованому єзуїтському колегіумі у Львові, заснованому Станіславом Жолкевським. У 1620 році, у скрутний для Жолкевського час, обидва Хмельницькі, батько і син з загоном козаків прийшли з Чигирини на допомогу гетьману у його трагічному поході в Молдавію, де під Цецорою гетьман героїчно загинув, а вони обидва попали в турецьку неволю.

Дуже вірогідним є те, що Богдан Хмельницький був викуплений з турецького полону Регіною Жолкевською разом з Яном Жолкевським та іншими близькими людьми (рік повернення його з полону співпадає з роком їх викупу).

З тої відомої величезної суми викупу у три мільйони злотих два потрібно було віддати за голову гетьмана, решта – за близьких людей, зокрема, за сина Яна було заплачено 200 тисяч злотих. Усіх викупити не вистачало коштів, викупляли в першу чергу молодих. Батька Богдана Хмельницького Михайла робив спроби викупити Ян Данилович, точніше – виміняти на знатного турка Абдурахмана, про що свідчить запис в буській гродській книзі за 1627 рік.

Після повернення з полону Богдан Хмельницький довгий час служив у зятя Жолкевських гетьмана Станіслава Конєцпольського і постійно проживав у Бродах; відомо, що слу-

жив він там і після 1632, коли Конєцпольський став Великим коронним гетьманом. У 1627 Богдан Хмельницький на чолі козацької хоругви відбив напад на Жовкву великого загону татар і врятував життя молодій Теофілії Данилович, майбутній матері короля Яна III Собеського (в цьому ж році її видано за Якоба Собеського).

Необхідно сказати про існування тісних зв'язків гетьмана Жолкевського ще з одним з найвидатніших релігійних, освітніх і державних діячів України, засновником Києво-Могилянської академії, митрополитом Київським, Галицьким і всієї Русі Петром Могилою (1596-1647), канонізованим Українською православною церквою у 1996 році.

Зв'язки ці мають тривалу передісторію. Прикордонні держави Молдавія, Валахія і Семигороддя тривалий час були буферними територіями між Османською імперією, Річчю Посполитою та Австрією, які намагалися залучити їх як своїх союзників у протистоянні одна одній. Крім того, там постійно йшла внутрішня боротьба за престолы господарів цих держав. У 1595, в результаті тривалого походу і перемог над турецько-татарськими, а потім і австрійськими військами та їх союзниками, Замойський і Жолкевський поставили на молдавський престол пропольського господаря Єремію Могила. До-речі, тоді вперше гетьмана Жолкевського зустрічали у Львові як триумфатора. Наступний великий похід Жолкевського і Замойського на допомогу Єремії Могили у 1600 завершився перемогою під Пловештами і поставленням на валаський престол у Бухаресті брата Єремії Могили Симеона, пізніше він став господарем Молдавії. Тоді вдруге Львів і Жовква вітали гетьмана Жолкевського як великого переможця.

У 1616 році у Жовківському замку якийсь час перебував Гавриїл Могила (пом. 1635), син вбитого турками господаря Молдавії Симиона Могили, господар Валахії у 1616, 1618-1620 роках. Гетьман Жолкевський допоміг йому в липні 1616 посісти трон Валахії.

У 1617 році, після захоплення турками Молдавії і встановлення над нею турецького протекторату, до Жовкви у двір Жолкевського надовго перебрався молодший син Симеона Могили Петро Могила. Петро Могила служив і проживав при дворі гетьмана у Жовківському замку тривалий час, аж до 1622, брав участь у битві із Жолкевським під Цецорою у 1620. Брав участь також у Хотинській битві 1621, після якої пережив переломний момент у своєму житті і у 1622 пішов із Жовкви послушником в один із скитів Києво-Печерського монастиря, від 1627 став його архимандритом (за підтримки київського воєводи Томаша Замойського).

Окремою великою темою для досліджень є зв'язки Станіслава Жолкевського з найвидатнішими представниками тодішніх мистецьких середовищ. Приведемо кількох з них.

В першу чергу, це близькі, приятельські зв'язки Жолкевського з першими людьми науки і мистецтва Ренесансу при дворі Яна Замойського:

– Бернардо Морандо (бл.1540-1600/1601), італієць за походженням, архітектор, поет і драматург, автор і будівничий перших новітніх оборонних міст у Польщі Замостя (1579), Шаргорода (1585), Томашова Любельського (1590), ймовірно Любича (1580) та Жовкви (1594), а також фортифікацій Львова, Плоскирова (Хмельницький) та Кам'янця Подільського; дослідження показують, що, найбільш ймовірно, саме він розробив для Жолкевського план Жовкви, її фортифікацій та її головних будівель;

– Шимон Шимонович (1558-1629), вірменин за походженням, відомий в ті часи українсько-польський латиномовний поет, філософ, гуманіст, людина енциклопедичних знань, один з засновників Замойської академії у 1594-1595, бібліотеки і друкарні, особистий секретар Яна Замойського, близький приятель Станіслава Жолкевського; він є автором тексту фундаційної таблиці Жовківського замку, виготовленої у 1606 році.

Далі – найкращі архітектори, малярі і скульптори Львова, яких він залучав до робіт у Жовкві:

– Павло Щасливий (Паоло де дукато Кламенсі, пом.1610), уславлений архітектор італійського походження, головний майстер львівського цеху будівничих від 1582 (до цього він побудував знамениту синагогу Золота Роза, Волоську церкву, кілька інших храмів та цілий ряд будинків у Львові); у 1594 він переїхав на зовсім до Жовкви, головний будівничий Жовкви, перший і беззмінний війт Жовкви;

– від 1603 разом з Павлом Щасливим над будівництвом Жовкви працювали інші знані львівські архітектори – його земляк з Ломбардії Амвросій Прихильний (Амброзіо Нутклаус Ваберене, пом.1641), головний майстер львівського цеху будівничих від 1591, та Павло Римлянин (Паоло Домінічі, пом.1618);

– найвидатніший львівський скульптор першої половини XVII століття Ян Пфістер (1573-1648), родом з Вроцлава, долоту якого, ймовірно, належить усе первісне скульптурне оздоблення парафіяльного костелу, зокрема головний портал і скульптура Архангела Михаїла на фронтоні, а також внутрішнє оздоблення – давні вівтарні скульптури, пам'ятні таблиці, включно з величними надгробними пам'ятниками родини Жолкевських, а також мармуровий фронтон на замковій брамі та ймовірні втрачені скульптурні роботи в замковій каплиці;

– для Жолкевського тривалий час виконували роботи відомі львівські малярі вірменського походження, члени львівського цеху малярів, золотарів та конвісарів Павло Богуш-Доношович (пом. 1605) та його син Симон Богушевич (пом. 1648); можливо, вони виконували первинні розписи замку.

Треба відзначити, що завдяки Жолкевському у 1610-1620 роках почало формуватися місцеве мистецьке середовище Жовкви з художників і скульпторів, які на постійній основі працювали при замку та проживали у Жовкві. У 1613 до Жовкви перебрався молодий маляр Єжи Цуриклич (пом. перед 1632), запрошений до замку як придворний маляр Жолкевських (саме він, а не Богушевич є автором великої картини «Битва під Ключином»). В той час у Жовкві жив і працював ще один маляр польського походження (ім'я і прізвище невідомі), який купив ділянку в місті у 1619. У 1631-1633 у парафіяльному костелі хрестив трьох дітей скульптор Валентин (прізвище невідоме). У 1631-1635 у Жовкві нотовано маляра Войцеха Крауза, сина місцевого коваля, який пізніше одружився до Львова, став головним майстром львівського цеху малярів (1662), чи не найвідомішим польським малярем Львова середини XVII ст.

Якись істотні зв'язки гетьмана мали б бути і в Києві, де він 11 років був воєводою, здійснив реконструкцію застарілих київського та інших прикордонних замків. Київським воєводою Жолкевський був призначений 28 березня 1608 за незаперечні заслуги перед короною і тривалі самовіддані старання зберегти цілісність Польщі. Фактично – після того, як Жолкевський виграв битву із загонами повсталого польської шляхти під Гузовом в ході громадянської війни 1606-1609 і допоміг утриматися на троні Зигмунду III (який, проте, неприємно ставився С.Жолкевського). Треба зазначити, що великодушно нагороджуючи у такий спосіб, король відправив його подалі від столиці, на пограничні загрожені і незабезпечені землі королівства. Посаду воєводи київського Жолкевський залишив у 1619, передавши її своєму шваґру, сину Яна Замойського Томашу, яким він опікувався від 1605 по смерті його батька.

Менш близькі і тривалі, хоч досить доброзичливі стосунки були в гетьмана і в Москві, де він на запрошення бояр з вересня 1610 по квітень 1611 був старостою, постійно перебував там, припинив смуту, приніс спокій і порядок. Бояри і москвичі проводжали його далеко за місто і дуже шкодували за ним, коли він змушений був покинути Москву внаслідок серйозних розходжень з королем Сигізмундом III Вазою.

Необхідно сказати дещо про стосунки Жолкевського з православ'ям тут, у Жовкві. Нагадаємо, що він виріс і виховався в православній традиції і перейшов у католицизм вже у зрілому віці 33 років, і не з мотивів власних релігійних переконань. Тому в його сім'ї поєднувалися і католицькі і православні традиції.

При розплануванні і закладенні міста Жолкевським були побудовані в самому центрі міста, симетрично при головній ринковій площі два дерев'яних храми – католицький парафіяльний костел і православна міська церква. Православній громаді міста ним було гарантовано право представництва у магістраті. За свого життя Жолкевський ледве встиг побудувати дерев'яний парафіяльний костел на мурований, – на будівництво міської мурованої церкви уже не вистачило часу і сил. В ті часи жодна місцева парафія, католицька, православна чи, навіть, велика іудейська, не в силах була звести мурований храм – усі жовківські храми будували власники міста. Міська церква в Ринку, ймовірно, згоріла у великій пожежі

міста 1691 і уже не була відбудована, бо відбудовували нову муровану церкву, закладену на місці старої дерев'яної церкви Різдва Христового у 1682 власником міста королем Яном III Собеським за участю свого близького приятеля єпископа львівського Йосифа Шумлянського. Їй і були передані функції міської церкви. Після пожежі територія згорілої церкви в Ринку була повністю перепланована, міська Звіринецька брама перенесена в інше місце.

Щодо особливостей архітектури побудованого Жолкевським величного парафіяльного костелу в Ринку. Вона є дуже незвичною для традиції католицького костелу і більш відповідає традиції місцевих православних храмів-базилік з купольним завершенням. Та і всередині костелу, на величних надгробних пам'ятниках родини Жолкевських присутні елементи родинної православної традиції – вервиці та одяг Регіни і Софії Жолкевських. На додаток можна згадати ще і традиційний козацький чуб на голові Яна Жолкевського. Треба сказати, що ці пам'ятники споруджені донькою Жолкевського Софією, яка виросла і виховалася в атмосфері батьківського дому, і такі речі, поєднання католицької і православної традиції, для неї були звичними і близькими.

Варто відзначити один малознаний факт. У 1612 Жолкевський на прохання монахів пустельників з Києво-Печерської Лаври Іоїла і Сильвестра заснував православний монастир у селі Крехів (12 км на захід від Жовкви), заклав для нього фундацію (грошовий фонд для будівництва і утримання) і подарував землю. Сьогодні це найбільший у світі монастир ордену Василіян.

Ще один факт: весною 1620 Жолкевський організував візит в Україну Єрусалимського патріарха Феофана, писав листи до київських старост, міщан та мешканців усієї України з вказівками організації належного прийому патріарха.

Звичайно, основне життя гетьмана проходило у війську і в походах, саме в цьому було його покликання. За життя гетьман Станіслав Жолкевський провів близько 40 переможних битв, кількох битв він розумно уникнув (за що був оскаржуваний), в останній, єдиній програній битві героїчно загинув.

Належного визнання своїх заслуг дочекався у 71-річному віці, за два роки до загибелі. 6 лютого 1618 король Сигізмунд III призначив 71-літнього польного гетьмана Станіслава Жолкевського Великим коронним гетьманом, а через місяць – також Великим коронним канцлером Польського королівства. Посада польного гетьмана була передано колишньому зятю Жолкевського, його приятелю і талановитому учню, 26-літньому Станіславу Конєцпольському.

Цим призначенням під кінець життя доля винагородила Станіслава Жолкевського заслуженим визнанням його як другої особи в Речі Посполитій після короля. Посада Великого коронного гетьмана означала найвищу після короля військову владу, а посада Великого коронного канцлера – найвищу після короля світську владу в державі.

Посаду Великого коронного гетьмана Жолкевський заслужив уже давно, і вона була вакантною *тринадцять років* від часу смерті Яна Замойського. Посада канцлера була для нього несподіваною, він ніколи її не прагнув і початково не згоджувався. Ці посади король надав Жолкевському зовсім не за визнання його видатних заслуг, – він його явно недолюбливав, а лиш для того, щоб не допустити дальшого зміцнення надто впливового роду князів Збарзьких.

В доповнення можна зазначити наступне.

Власні володіння Станіслава Жолкевського за час його панування зросли від кільканадцяти до вісімдесяти сіл, розташованих поблизу Жовкви, та більше ста закладених ним осад на Задніпрянщині. З вирощування збіжжя і годівлі худоби, бортництва, садівництва і торгівлі родина Жолкевських отримувала щорічно більше ста тисяч злотих доходу. Крім того, Жолкевський мав надані від короля в управлінні дев'ять староств, від яких також отримував частину податей. Жолкевському часто доводилося використовувати власне майно на службу державі, оплату небезпечно заборгованого війська і добровілля цілі – у свій час йому довелося продати частину поселень, які йому досталися ще від батька.

У 1620, у зв'язку із загибеллю гетьмана, власником володінь Жолкевських став Ян Жолкевський (1591-1623), син гетьмана, староста грубешівський, яворівський і калуський,

який перебував в турецькому полоні; від його імені містом управляла його мати Регіна. З полону він повернувся у 1622 із задованим важким пораненням і 26 квітня 1623 у Варшаві під час депутатства на сейм помер. Не витримавши ударів долі і переживань за втраченим чоловіком і сином, через рік, на 60-му році життя померла Регіна Жолкевська.

Із смертю Яна Жолкевського рід Станіслава Жолкевського формально вигас (по чоловічій лінії і прізвищу). Але його сильні і вольові нащадки по жіночій лінії продовжували правити Жовквою і усіма володіннями родини Жолкевських. Мова іде про двох вольових жінок – про доньку гетьмана Софію Данилович та внучку Теофілію Собеську, які різнилися характером і уподобаннями. Софія, як ми вище згадували, виросла і виховалася в атмосфері батьківського дому, де ще зберігалися православні традиції. Внучка Теофілія була уже дуже ревною католичкою, відзначалася твердістю, поривчастим та імпульсивним характером, жорстокістю до підвладних і, навіть, безсердечністю до власних дітей (що неодноразово відзначено в літературі). Про характер і уподобання сина Яна ми не маємо, фактично, жодних відомостей. Єдине те, що він виріс і виховався у атмосфері батьківського дому, носив на голові традиційний козацький чуб.

Після смерті нежонатого Яна Жолкевського і його матері Регіни уся спадщина Жолкевських перейшла через Софію до зятя Яна Даниловича, а по його смерті у 1628 – до його сина Станіслава (бл. 1611-1636). Вони хоч і були власниками Жовкви, проте весь цей час містом енергійно управляла Софія. Ян Данилович був природженим воїном і майже усе своє життя провів у полі в битвах з татарами і козаками; управляти своїми володіннями він не любив і не хотів. А дорослий син Станіслав взагалі дуже рідко бував вдома.

Уже через рік після смерті матері Софія відновила дуже активну будівельну діяльність у рідному місті, завершила реалізацію розпочатих батьками великих фундацій, заклала власні фундації. Починаючи від 1625, протягом кількох років вона побудувала на Львівському передмісті два монастирські комплекси: дерев'яний костел, школу і шпиталь Св. Лазаря, православну дерев'яну церкву і монастир сестер Василіянок. В парафіяльному костелі спорудила величні надгробні пам'ятники батькам, у замку – портал головної брами і величну замкову каплицю, а також взялася за завершення фортифікацій замку і міста. У 1631 вона повернулася назавсім у рідну Жовкву, де померла у 1634 на 44 році життя.

Видатний правнук гетьмана Жолкевського по маминій лінії король Ян III Собеський дуже шанував і захоплювався своїм прадідом, – православне коріння героїчного гетьмана з віддалі часу набирало романтичного відтінку. Відомо, що король не встидався відкрито признаватися до своїх далеких православних родичів, в замку вечорами часто слухав кобзарів і сам співав українських пісень.

Ми вважаємо, що видатна історична особа гетьмана Станіслава Жолкевського має бути більш повно досліджена і об'єктивно висвітлена. Вона повинна зайняти належне їй місце і в українській і польській історії, як особа, що єднає і зближує наші народи.